

Calculo ergo sum?¹

Recht en elektronische media

Media zijn middelen tot overdracht en verspreiding van gegevens. Het spreekt voor ons vanzelf dat communicatiemiddelen altijd in relatie staan tot een handelende persoon. Het woord middel heeft dan ook een passieve betekenis. Het is de vraag of deze betekenisgeving nog lang vol te houden valt. Als we kijken naar de ontwikkelingen op het gebied van informatietechnologie dan zien we een verschuiving van de nadruk op het opslaan en raadplegen van gegevens door mensen met behulp van machines naar het opslaan, bewerken en raadplegen van gegevens door machines. Deze tendens naar een meer autonoom opereren kan ook op het gebied van recht en elektronische media worden bespeurd. De in R&EM besproken toepassingen laten dit zien. Het betreft in toenemende mate toepassingen die over gestructureerde gegevens beschikken, deze zelfstandig kunnen doorzoeken en door het maken van berekeningen en door redeneren zelf nieuwe gegevens kunnen afleiden. Heeft deze ontwikkeling een natuurlijk eindpunt?

Deze vraag kan in dit kort bestek worden overdacht door het beschouwen van een aantal kenmerken waarvan wij als wij bescheiden zijn graag willen dat ze uniek menselijk zijn en als wij onbescheiden zijn veronderstellen dat zij dat ook echt zijn. Ik denk aan zelfbewustzijn, intuïtie en creativiteit. Alle drie eigenschappen waarvan ook juristen aannemen dat ze bij de toepassing van hun kennis een rol spelen en waarvan derhalve mag worden verwacht dat ze voorwerp zijn van pogingen om hun toepassing met machines te ondersteunen.

Menselijke eigenschappen

Zelfbewustzijn wordt geassocieerd met bewustzijn en kennis van onszelf. Als we deze eigenschappen op analytische wijze en vanuit een niet metafysisch perspectief beschouwen dan bestaat het zelfbewustzijn uit waarneming van het zelf. Het vereist hiermee niets meer dan een objectivering van het zelf en een waarnemingsapparaat dat in staat is om het geobjectiveerde zelf waar te nemen. Er zijn dan ook filosofen, zoals Dennett (*Consciousness Explained*), die beweren dat het zelfbewustzijn ontstaat als aan deze voorwaarden is voldaan. Als dit waar is dan is het creëren van zelfbewustzijn in een machine niet de grootste uitdaging. Voor juridische toepassingen is deze tentatieve conclusie van belang omdat inleving of empathie bij het vinden van oplossingen voor juridische problemen een grote rol speelt. De persoonlijke eigenschappen en bewegredenen van het rechtssubject dan wel de verdachte, zoals zijn opzet of zijn schuld, vormen vaak de kerngegevens van een casus. Deze persoonlijke gegevens worden soms door waarneming (een bekentenis, een verklaring) vastgesteld maar meestal door de interpretatie van omstandigheden, die in hoge mate op inleving berust. Een machine die op een zinvolle wijze over deze innerlijke gegevens kan redeneren moet daarom niet alleen zelf over deze eigenschappen beschikken maar deze ook kunnen waarnemen en kunnen projecteren. Als het hierboven gekozen uitgangspunt ten aanzien van zelfbewustzijn juist is dan ligt dit binnen ons bereik.

Met het begrip *intuïtie* moeten wij een beetje medelijden hebben omdat het zo vaak wordt misbruikt. In veel gevallen wordt er bijvoorbeeld een beroep op de intuïtie gedaan om het begrip intuïtie te begrijpen. Als we afzien van dit soort kunstgrepen dan blijft een beperkt

¹ Vey Mestdagh, C.N.J. de. *Calculo ergo sum?* Column in: Recht en Elektronische media, jaargang 4, nummer 1, 1999, blz. 2-3.

aantal benaderingen over. Een benadering waarin intuïtie als weten op grond van innerlijke waarneming tegenover weten op grond van uiterlijke waarneming staat en een benadering waarin intuïtie niet (volledig) bewuste kennistoepassing betreft. In het laatste opzicht werken machines natuurlijk nog volledig intuïtief. In de eerste betekenis missen machines vooralsnog elke vorm van intuïtie omdat deze zelfbewustzijn vereist. Het op grond van intuïtie construeren van een casus is bij de rechtsvinding gebruikelijk. Juristen gebruiken veelal een beperkt aantal gegevens, herkennen daarin een patroon (een rechtsfiguur) en selecteren op grond daarvan een oplossing waarin (voorlopig) een groot aantal andere gegevens worden verondersteld. In dit herkennen van patronen op grond van interne waarnemingsmodellen zijn machines in toenemende mate meesters.

Slechts weinigen zullen beweren dat een creatief proces betrekking heeft op scheppen uit het niets. Voor de meesten van ons betekent dit blasfemie of strijd met de fysische uitgangspunten van ons denken. *Creativiteit* wordt in het algemeen beschouwd als het op een voor een meerderheid onverwachte manier recombineren van bekende gegevens. De meeste gevallen van creatief juridisch denken (een nieuwe interpretatie, het omgaan van een rechtscollege) kunnen onder deze vorm van creativiteit worden geschaard. Het onverwachte element ligt dan in het overnemen van een interpretatie of rechtsopvatting die maatschappelijk al lang en breed ingang heeft gevonden dan wel al in lagere instantie uitgeprobeerd is. Het Lindenbaum Cohen arrest vormt hiervan een mooi voorbeeld. In een zeldzaam geval betreft het het vinden en gebruiken van een nieuw (complex van) gegeven(s) (een nieuwe sensatie, een theorie). Ook in dit laatste geval ligt de sensatie of het nieuwe gezichtspunt al in ons waarnemings- en gegevensverwerkingsapparaat besloten. Wat wij kunnen begrijpen dat kunnen wij bedenken.

Het antwoord op de vraag of creativiteit als het recombineren van bekende gegevens modelleerbaar is, is afhankelijk van het antwoord op de vraag of de functies waarmee deze recombinate plaatsvindt modelleerbaar zijn. De resultaten van onderzoek binnen en buiten het recht doen vermoeden dat dat geen problemen zal opleveren. Buiten het recht is natuurlijk de overwinning van Deep Blue op Gari Kasparov een mooi voorbeeld. Een goed juridisch voorbeeld vormt het Expertsysteem voor het Milieuvergunningenrecht (zie onder andere C.N.J. de Vey Mestdagh, *Juridische Kennissystemen, Rekentuig of Rekenmeester?*, Het onderbrengen van juridische kennis in een expertsysteem voor het milieuvergunningenrecht. In reeks Informatica en Recht nr. 18, Kluwer, Deventer, 1997, ISBN 90 268 3146 3). Het systeem beschikt slechts over de juridische en technische kennis die via regelgeving, jurisprudentie en handboeken beschikbaar is. Toch beslist het systeem in 134 van de 430 onderzochte juridische praktijkbeslissingen met meer nuance, dat wil zeggen dat het meer geldige oplossingen aandraagt dan in de rechtspraktijk het geval was (en beslist het in de overige gevallen op met de praktijk overeenstemmende wijze).

Kritische reflectie

Wat is nu de betekenis van het bovenstaande voor juristen die informatietechnologie toepassen? Deze is tweeledig. Aan de ene kant is het goed om over het eigen functioneren kritisch na te denken, al is het maar om de voor de redelijke en zorgvuldige beoordeling van het handelen van onze medeschepselen nodige bescheidenheid en twijfel te kunnen bewaren. Machines die menselijke eigenschappen nabootsen vormen een spiegel die deze kritische reflectie ondersteunt. Descartes introduceerde de filosofie van de twijfel met als enig onbetwifelbaar uitgangspunt het denken (het 'cogito ergo sum'). Het is niet de buitenwereld die de binnenwereld verklaart maar de binnenwereld die de buitenwereld verklaart. Als wij in staat zijn een model van de binnenwereld van de rechtsvinding te creëren dan kunnen wij ook de buitenwereld van de rechtspraktijk

begrijpen. Aan de andere kant moeten juristen zich realiseren dat de technische ontwikkelingen hen niet alleen zouden kunnen inhalen als het gaat om de efficiëntie en de kwaliteit van hun werk maar straks zouden kunnen inhalen als het gaat om het vertrouwen en gezag dat zij (nodig) hebben. Het is daarom van belang dat zij nadenken over de rol van technologie bij de rechtsvinding en daar samen met de wetgever de formele voorwaarden voor stellen.